
DESENVOLUPAMENT RURAL A L'ALT PIRINEU I ARAN. EMPREDORIA I PARTICIPACIÓ DE LES DONES

Antoni F. Tulla,¹ Marta Pallarès-Blanch² i Ana Vera¹

1. Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra
2. Ajuntament de la Seu d'Urgell, la Seu d'Urgell

REBUT: 14 de novembre de 2016 - ACCEPTAT: 13 de gener de 2017

RESUM

Als Pirineus catalans es duen a terme activitats innovadores al costat d'activitats tradicionals, que s'han adaptat al marc econòmic i social actual. Les noves activitats generen interaccions entre les àrees rurals dels Pirineus i les àrees urbanes de Catalunya. I es generen avantatges com, per exemple, les activitats turístiques o la venda de productes elaborats, però també hi ha inconvenients com la reducció de sòl útil per a les activitats agràries. En aquesta situació és important trobar formes de desenvolupament sostenible que combinin els projectes socials i econòmics amb les oportunitats locals i del medi natural. La crisi agrària a les àrees de muntanya ha generat noves estratègies de desenvolupament rural, fonamentades en la diversificació de productes, la innovació i les activitats de valor afegit, amb l'objectiu d'aconseguir un avantatge comparatiu en aquests territoris perifèrics. L'objectiu d'aquest treball és explorar la relació de l'extensió de l'empredoria i les activitats de valor afegit amb la participació de les dones en el govern local o les iniciatives empresarials. La metodologia que es planteja combina mètodes quantitius amb mètodes qualitius. S'ha generat una base de dades amb fonts estadístiques i s'han fet trenta entrevistes en profunditat a responsables polítics, tècnics i emprenedors, d'ambdós gèneres. Del resultat obtingut s'ha pogut comprovar que hi ha activitats, unes més que d'altres, i xar-

Correspondència: Antoni F. Tulla, Ana Vera. Departament de Geografia. Edifici B, UAB. 08193 Bellaterra (Barcelona). Tel.: 935 814 133. A/e: antoni.tulla@uab.cat; ana.vera@uab.cat. Marta Pallarès Blanch. Ajuntament de la Seu d'Urgell. C/ Major, 1. 25700 La Seu d'Urgell. A/e: marta.pallares@gmail.com.

A. F. Tulla, M. Pallarès-Blanch, A. Vera

xes socials amb participació explícita de les dones, que faciliten aquest desenvolupament sostenible.

PARAULES CLAU: avantatge comparatiu, desenvolupament rural, empreudoria, gènere, governança, Pirineus catalans.

DESARROLLO RURAL EN EL ALTO PIRINEO Y ARAN. EMPRENDIMIENTO Y PARTICIPACIÓN DE LAS MUJERES

RESUMEN

En el Pirineo catalán se llevan a cabo actividades innovadoras junto a las tradicionales, cada vez más adaptadas al marco económico y social actual. Estas nuevas actividades ponen en relación las áreas rurales del Pirineo con las áreas urbanas de Cataluña. Se generan ventajas como las actividades turísticas o la venta de productos elaborados, pero también desventajas como la reducción de suelo útil para las actividades agrarias. En esta situación, es importante encontrar formas de desarrollo sostenible que combinen los proyectos sociales y económicos con las oportunidades locales y del medio natural. La crisis agraria en las áreas de montaña ha promovido nuevas estrategias de desarrollo rural, basadas en la diversificación de productos, la innovación y las actividades de valor añadido, con el objeto de conseguir una ventaja comparativa en estos territorios periféricos. El objetivo de este trabajo es explorar la relación entre la extensión del emprendimiento y las actividades de valor añadido, con la participación de las mujeres en los gobiernos locales o las iniciativas empresariales. Se combinan metodologías cuantitativas con metodologías cualitativas. Se ha generado una base de datos con fuentes estadísticas y se han realizado treinta entrevistas en profundidad a políticos, técnicos y emprendedores, de ambos géneros. Con estos datos hemos podido comprobar que hay actividades, unas más que otras, y redes sociales con participación explícita de las mujeres, que facilitan este desarrollo sostenible.

PALABRAS CLAVE: ventaja comparativa, desarrollo rural, emprendimiento, género, gobernanza, Pirineo catalán.

RURAL DEVELOPMENT IN THE HIGH PYRENEES AND THE ARAN VALLEY. ENTREPRENEURSHIP AND THE PARTICIPATION OF WOMEN

ABSTRACT

Innovative activities are to be found together with traditional activities in the Catalan Pyrenees. These new activities generate interactions between rural areas in the Pyrenees and the urban areas of Catalonia. Advantages are generated, such as tourist activities or processed products, but negative aspects also arise, like the decrease in land available for agriculture. In this situation, it is important to find a sustainable pattern of development which combines economic and social projects with local and natural opportunities. The agrarian crisis in mountain areas has generated new rural development strategies based on product diversification, innovation and added-value activities, with the goal of achieving a comparative advantage in the various peripheral territories. The purpose of this study was to explore the relationship between the extent of entrepreneurial and added-value activities and the participation of women in local government or business initiatives. The methodology combines qualitative and quantitative analyses. A database has been developed from diverse statistical sources and 30 in-depth interviews have been held with politicians, technical experts and entrepreneurs of both genders. With this information we have established that there are some activities and social networks with the direct participation of women which to different extents facilitate a sustainable development.

KEYWORDS: comparative advantage, rural development, entrepreneurship, gender, governance, Catalan Pyrenees.

1. INTRODUCCIÓ

Un dels principals motius de regeneració de les àrees de muntanya s'ha relacionat amb projectes promoguts per dones. Els seus efectes són diversos i actuen tant en l'àmbit individual de les dones, com en l'àmbit de les famílies, fins i tot en l'àmbit de la comunitat local (Verheul *et al.*, 2005; Bock, 2006; Shucksmith *et al.*, 2006; Ventura *et al.*, 2010). Malgrat que hi ha grans diferències en el món rural dels països europeus, hi ha un element comú: el nivell d'ocupació de les dones rurals és inferior al de les dones urbanes. Aquest fet s'observa als països del sud d'Europa, de l'Est i d'àrees perifèriques de França, Bèlgica, Alemanya i Irlanda (Copus *et al.*, 2006). Tot i que les condicions de vida de les dones a les àrees rurals han millorat substancialment, encara continuen sent dolentes comparades amb les àrees urba-

nes (Copus *et al.*, 2006; European Parliament, 2008; European Commission, 2009; Bock, 2010; MARM, 2011).

La implicació de les dones rurals en l'emprenedoria és una tendència en augment des de mitjan segle xx que respon a la necessitat de voler superar els problemes de marginació a les àrees rurals (Copus *et al.*, 2006; Bosworth, 2010) i que ha estat promoguda per les institucions públiques (MARM, 2011; PDMRC, 2013). També s'observa un augment de dones que encapçalen explotacions agràries, i una diversificació de les activitats complementàries que promouen, com l'elaboració artesana de productes agropecuaris (Bock, 2010; Morris i Little, 2005). Hi ha més atenció cap a l'emprenedoria de les dones com a resultat del fet que hi ha una atenció més gran en les directives de la Unió Europea (UE) cap als aspectes de gènere, a les condicions específiques d'ocupació, i en especial de les dones, així com cap a la manera d'estudiar què representa l'emprenedoria (Ahl, 2006; Brush *et al.*, 2009). En aquest sentit, es planteja la necessitat de desenvolupar un marc d'anàlisi específica sobre l'emprenedoria de les dones que es fonamenti en el valor de ser amatents i sensibles vers els altres, en un tractament a macro- i mesoescala i no únicament en les típiques variables de mercat, de diners i de gestió (Brush *et al.*, 2009).

La participació de les dones en la política és una variable clau en els índexs de gènere i apoderament de les dones (Pallarès-Blanch *et al.*, 2014a; Casellas *et al.*, 2009). Tanmateix, encara que s'ha demostrat que la participació de les dones en xarxes de cooperació i negoci d'empresa són factors favorables a la seva representació en els governs locals, hi ha una gran dificultat per trobar-hi candidates (Pallarès-Blanch *et al.*, 2014a; Casellas *et al.*, 2009). En aquest sentit, la potenciació de l'autoocupació i l'emprenedoria de les dones en aquestes àrees perifèriques com l'Alt Pirineu i Aran comporten una actuació integral que incideix no únicament en els aspectes econòmics, sinó també en la participació política de les dones en la governança¹ del desenvolupament local.

2. MARC CONCEPTUAL I OBJECTIU DE LA RECERCA

Aquest estudi pretén analitzar la magnitud i les característiques de l'emprenedoria de les dones en les àrees rurals, i molt especialment en les de la regió de l'Alt Pirineu i Aran (APiA).² Per a una comprensió millor d'aquesta

1. Manera de governar que es fonamenta en la interrelació dels organismes encarregats de la direcció política d'un territori i la societat civil, per donar poder, autoritat i influència a la societat sobre les decisions que afecten la vida pública (Termcat, <http://www.terminologia.cat/>).

2. A la Llei 23/1983 de política territorial (art. 12) i a la Llei 1/1995 del Pla territorial general de Catalunya (art. 2) es delimiten les regions de planificació que han donat lloc als plans territorials parcials. En el text d'aquest article s'anomenen *àmbits territorials*.

realitat és convenient apuntar tres conceptes: el desenvolupament rural sostenible, la naturbanització i l'emprenedoria de les dones.

El desenvolupament rural (DR) té un caràcter integrador i transversal, ja que pretén incidir en les diverses dimensions del món rural, com poden ser l'especialització econòmica, el patrimoni, el capital social i humà i també el medi ambient (Ploeg *et al.*, 2000). Al mateix temps, s'orienta cap a la millora del benestar social i econòmic de la seva població, ja que cada cop més es mesura la qualitat de vida dels habitants de les àrees rurals. Segons Atchoarena i Gasperini (2004, p. 18), el DR «persegueix la millora de les condicions de vida de la població rural, de manera equitativa i sostenible, tant des del punt de vista social com del medi ambient, degut a un millor accés als béns (naturals, físics, humans, tecnològics i de capital social) i serveis; i al control del capital productiu (en les seves formes financera o econòmica) que fan possible millorar la seva subsistència de manera sostenible i equitativa». Les polítiques de DR han de ser harmonitzades amb altres mesures i amb la participació de la societat civil per a generar dinamisme i mobilització de recursos (Shucksmith, 2010).

El concepte de *desenvolupament sostenible* es fonamenta en la formulació de la Comissió Brundtland de 1987 (United Nations General Assembly, 1987, p. 43), en què es diu que «el desenvolupament per a satisfer les necessitats actuals de la població no ha de comprometre els recursos que precisin les futures generacions per a satisfer les seves necessitats». El Consell Europeu (2006) va adoptar el desenvolupament sostenible com una estratègia sectorial. Aquesta estratègia comporta aprofitar el potencial de desenvolupament del capital social endogen i la participació democràtica de la comunitat local, entre altres innovacions del «nou desenvolupament endogen» (Tolón-Becerra i Lastra-Bravo, 2010). L'ordenació territorial i la planificació de les àrees de muntanya busquen identificar els problemes d'un territori i quines activitats poden promoure o ajudar el DR sostenible. A l'APiA la transformació de la llet de vaca en productes de valor afegit a través de cooperatives, que es comercialitzen a les àrees urbanes, en podria ser un exemple (Tulla *et al.*, 2009; Vera *et al.*, 2011).

La naturbanització és una categoria de l'ampli concepte de *rururbanització* (Berry, 1976; Champion, 1989) com també ho és la categoria de periurbà, molt més utilitzada (Sempere i Tulla, 2008). Pot definir-se com l'atracció de població urbana vers àrees rurals on hi ha espais naturals protegits (ENP), que per la seva valoració ecològica i paisatgística afavoreixen la localització de noves activitats econòmiques i socials (Prados, 2005). Per a comprendre el concepte de *naturbanització* s'han de considerar com a mínim els cinc elements clau següents: *a)* la valoració cada cop més generalitzada dels indrets de qualitat paisatgística que es troben a prop o en els ENP; *b)* el retorn de població autòctona que va marxar a les ciutats, bàsicament professionals, o la immigració des de les ciutats de població estrangera, que substitueixen els

emigrants cap a les ciutats de la segona meitat del segle xx (Solé *et al.*, 2012); c) el desenvolupament tecnològic (TIC) i, en menys mesura, les nombroses activitats que ara poden localitzar-se lluny de les àrees urbanes que no necessiten economies d'escala (Pallarès-Barberà *et al.*, 2004); d) la possibilitat de desenvolupar activitats de valor afegit que puguin beneficiar-se de la «segona millor opció»³ d'aquests territoris (Vera *et al.*, 2011), i e) el fet que professionals que poden triar on viure, o persones que busquen noves oportunitats i que sovint consideren la qualitat de vida un valor bàsic, cada cop considerin més el lloc de residència a l'entorn dels paisatges de qualitat (Prados, 2009; Pallarès-Blanch *et al.*, 2014b; Pallarès-Blanch *et al.*, 2015).

Les dones, individualment i com a grup, han aportat una comprensió millor del terme *ruralitat* (Goverde *et al.*, 2004; Lee *et al.*, 2005; Baylina i Salamaña, 2006; Bock, 2006 i 2015). La dimensió socioeconòmica de les àrees rurals, sense cap dubte, no es pot entendre sense tenir en compte les divisions de gènere i l'esfera oculta de la reproducció social, estudiada a bastament des del final de la dècada de 1980 (Momsen, 1989; García Ramon, 1990; Tulla, 1991; Whatmore, 1991; André, 2013). Aquest període coincideix amb la necessitat creixent d'una diversificació agrària a cada territori i el plantejament d'actuacions per a aconseguir un DR integrat (Etxezarreta, 1988). Aquest fet comporta una perspectiva multifuncional del canvi rural, recollit en els estudis de gènere en introduir nous eixos en el desenvolupament com el poder social, la classe social o l'etnicitat que mostren la desigualtat de les dones rurals a Europa (Marsden *et al.*, 1990; Whatmore, 1994). No hi ha cap dubte, però, que la gran innovació en els estudis de DR ha estat la incorporació del concepte de *capital social* i les xarxes de relació social (Falk i Kilpatrick, 2000; Murdoch, 2000; Shucksmith, 2000; Lee *et al.*, 2005), i també la inclusió social en la valoració de l'impacte de les polítiques públiques sobre el DR (Esparcia, 2000; Shortall, 2008; Thuesen, 2009).

En els estudis de gènere es considera central el paper de les dones en la diversificació d'activitats a l'explotació agrària, ja que apliquen les estratègies de vida i generen noves activitats emergents a la reestructuració rural (Gorman, 2006). La participació de les dones en el desenvolupament comunitari és sovint invisible en els estudis convencionals sobre el capital social per no tenir en consideració l'estructura de gènere (Lowndes, 2004; Midgley, 2006), enfocament que no permet valorar prou que el treball o l'emprenedoria de les dones es troba en l'origen del nou capital social (Franklin i Thompson, 2005). Els canvis en els rols de gènere de la família rural s'han fet més evidents amb la diversificació de la producció de béns i serveis amb valor afegit (Stenbacka

3. Activitats o usos del sòl que poden realitzar-se en un territori, encara que en altres territoris puguin ser més eficients, ja que així es dona contingut a la vida econòmica, social i ambiental de l'esmentat territori i es permet un desenvolupament local (Tulla *et al.*, 2009, p. 86-88). El mètode de la «segona millor opció» planteja que totes les regions tenen un avantatge relatiu, que es pot mesurar a partir del cost d'oportunitat per no dur a terme una determinada activitat (Vera *et al.*, 2011, p. 19-21).

et al., 2009). El treball de la dona s'ha identificat més amb els factors de canvi en què es pot mostrar aquesta capacitat més gran d'adaptació i innovació social que facilita la seva participació en les xarxes de confiança i de cooperació social (Gorman, 2006; Stenbacka *et al.*, 2009). Aquesta implicació més gran i més visible de la dona en la reestructuració rural ha donat lloc a una transferència dels rols de gènere privats de les dones, que no es tenien en compte a l'àmbit públic i al mercat de treball rural, que passen de subjectes passius a actius (Midgley, 2006). Com a resultat d'aquests canvis de rol, les dones rurals, i més si són joves, han passat a ser part del grup d'objectius estratègics d'inclusió de la política agrària comuna (PAC) (Shucksmith *et al.*, 2006).

La implicació de les dones rurals en l'emprenedoria és una tendència creixent recollida en diversos estudis empírics (Copus *et al.*, 2006; Bosworth, 2010) i es promou des de les institucions públiques (MARM, 2011; PDMRC, 2013). L'augment de la participació de les dones, com a caps d'explotació o en activitats complementàries, és una tendència contrastada a Europa (Bock, 2010), encara que en alguns estudis s'apunti que és més resultat de l'atenció de les polítiques públiques vers els aspectes de gènere que no pas de les condicions específiques de l'ocupació de les dones, o que també pot ser degut a un canvi en la manera d'estudiar l'emprenedoria (Ahl, 2006). Cal destacar que la participació de les dones en la política local és una variable clau per al seu apoderament, ja que facilita la creació de xarxes econòmiques, polítiques i socials (Casellas *et al.*, 2009). Finalment, podem destacar també que la potenciació de l'autoocupació i l'emprenedoria de les dones en les zones perifèriques de l'APIA suposen una actuació integral que incideix no únicament en els aspectes econòmics, sinó també en la participació política de les dones (Pallarès-Blanch *et al.*, 2014a).

3. L'ALT PIRINEU I ARAN: L'ÀREA D'ESTUDI

En la regió pirinenca de l'APIA, de 5.775,5 km², la població ha evolucionat des dels 38.066 h. (any 1717) fins a un màxim de 107.627 h. (any 1860) amb l'expansió dels conreus de muntanya en feixes tancades per marges de pedra seca. Cal tenir en compte que fins al primer terç del segle xx, aquest territori no s'integra a l'economia de mercat d'àmbit català (Tulla, 1997).

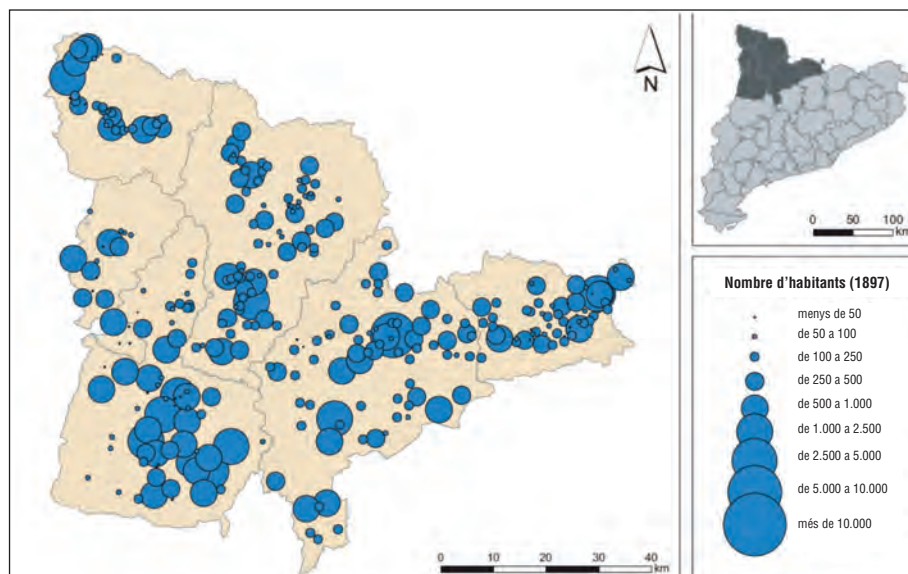
Entre 1900 (74.186 h.) i 1950 (75.582 h.) la població és estable però disminueix el nombre de membres de les explotacions agràries pel procés migratori a les ciutats, on s'expandeixen la indústria i els serveis. A partir de 1970 (65.917 h.) comença l'èxode agrari de les àrees rurals marginals com l'APIA, i el 1996 la població arriba al mínim del segle xx amb 61.067 h. Tanmateix, des de 1915, les cooperatives de transformació dels productes de llet de vaca, com la Cooperativa Cadí, han permès l'existència d'una activitat ramadera i el manteniment d'un nombre substancial d'explotacions agràries;

això, i l'expansió del turisme d'hivern i les segones residències, ha generat valor afegit i un avantatge comparatiu a algunes àrees de l'APIA (Tulla, 1994; Tulla *et al.*, 2009).

En els darrers vint anys s'ha invertit el procés migratori amb l'arribada de població estrangera, fins al 15% del total de l'àrea i el retorn de població autòctona (Solé *et al.*, 2012). La població es va recuperar l'any 2001 (64.067 h.), va arribar a un màxim el 2011 (77.189 h.) i s'ha mantingut fins al 2015 (73.044 h.) encara que ha patit els efectes de la crisi econòmica. Els projectes empedredors han ajudat a aquesta recuperació demogràfica, ja que en àrees de baixa densitat demogràfica qualsevol iniciativa, per petita que sigui, és important (Pallarès-Blanch *et al.*, 2015).

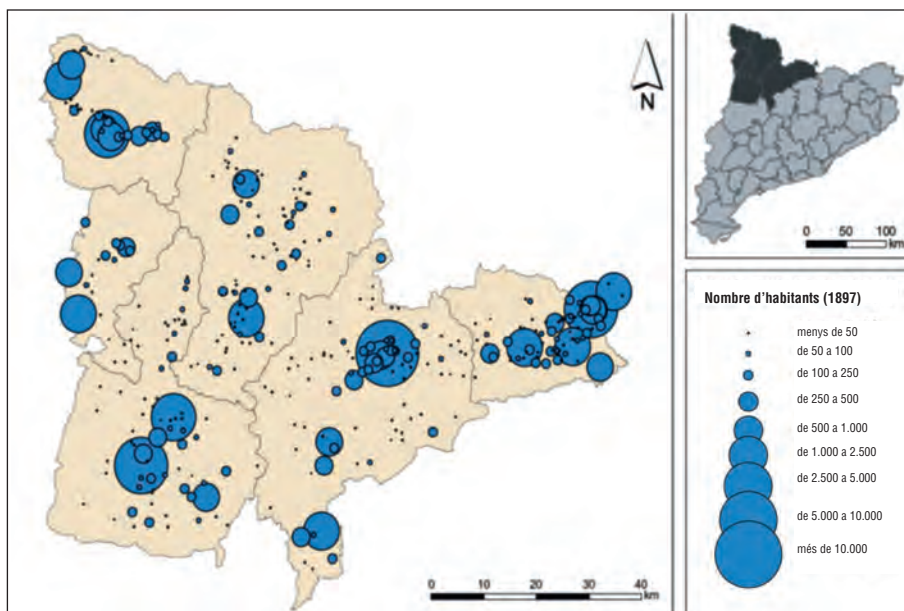
L'evolució demogràfica a l'APIA també ha generat una transformació territorial, en la qual es pot comprovar que la població dels assentaments l'any 1857 estava distribuïda de manera molt més homogènia que el 2007. Actualment, s'han despoblat la major part dels petits nuclis de muntanya mentre que s'han enfortit els nuclis més grans al fons de les valls principals i als encreuaments de camins, tal com podem veure a la figura 1 (*a* i *b*). Actualment, els onze nuclis de més de 1.000 h. representen aproximadament dues terceres parts del total de la població. En canvi, aquests onze nuclis únicament suposaven el 20% fa 150 anys.

FIGURA 1A. Nuclis de població a l'APIA, identificats pel nombre d'habitants. Any 1857

FONT: Elaboració pròpia a partir del Nomenclàtor municipal d'habitants de 1857.

FIGURA 1B. Nuclis de població a l'APiA, identificats pel nombre d'habitants. Any 2007

FONT: Elaboració pròpia a partir del Padró municipal de 2007 (<http://www.ine.es>).

4. METODOLOGIA

Analitzar la posició de les dones rurals és difícil per la manca de dades desagregades, en especial a escala regional, i també per l'escassa correspondència amb les fonts i els mètodes de càlcul.

Per explicar les variacions territorials hem agrupat les dades quantitatives per territoris, els quals s'han tipificat pel *grau de ruralitat*, definit per la densitat demogràfica: comarques rurals (amb densitat ≤ 100 h./km²), comarques intermèdies (entre 101 i 300 h./km²) i comarques urbanes (densitat ≥ 301 h./km²). S'han tractat individualment les comarques de l'àmbit territorial de l'APiA encara que estiguin incloses dins del tipus comarques rurals.

En aquesta investigació s'han utilitzat dades quantitatives procedents de l'Institut Nacional d'Estadística (INE) de l'any 2013 per als temes demogràfics, socials i econòmics, i de l'Observatori d'Empresa i Ocupació (OEO) de la Generalitat de Catalunya de l'any 2011, com ara les del Règim general de la Seguretat Social (RGSS), el Règim general de treballadors autònoms (RETA) i el Règim especial agrari (REA) separades per gènere.

De l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat) s'ha obtingut la informació sobre la situació professional i la distribució de la població ocupada segons tipus de professió (categories professionals) i la informació sobre les dades dels caps d'explotació agrària per gènere procedents del Cens Agrari de 2009. Amb relació a l'emprenedoria pròpiament, hi ha una font procedent del programa «Inicia»⁴ de la Generalitat de Catalunya de l'any 2011, però no inclou dades desagregades per gènere encara que sí per comarques. Per aquest motiu, utilitzem les dades dels beneficiaris de subvencions per a la promoció de l'ocupació d'autònoms, agrupades segons l'import de la subvenció, el gènere i la comarca, que són d'accés públic al web de l'OEO.

Completarem aquesta informació amb les dades del *Catàleg d'artesans i artesanes del Parc Natural Cadí-Moixeró* elaborat el 2013 per la Fundació Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya (CEDRICAT) i les relatives al programa SOM-Pirineu de promoció de l'emprenedoria de l'any 2013. Aquestes darreres han estat facilitades per la institució promotora del programa, l'Institut de Promoció i Desenvolupament de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA). Aquest recull s'ha complementat amb els resultats obtinguts del projecte «Desenvolupament econòmic i participació de les dones al govern local de muntanya» finançat per l'Institut Català de les Dones (ICD), en el qual es van fer trenta entrevistes, la meitat a cada gènere, a polítics, tècnics i emprenedors de l'APIA (Casellas *et al.*, 2009; Casellas *et al.*, 2011; Pallarès-Blanch *et al.*, 2014a). L'objectiu de les entrevistes va ser identificar l'emprenedoria de les dones, comparada amb la dels homes, en l'àmbit econòmic i de la política local.

5. RESULTATS

El treball remunerat cada cop adquireix més rellevància a la vida i la identitat de les dones rurals (Bock, 2006 i 2010). Segons l'INE, l'any 2013 la taxa d'activitat de les dones a Catalunya va ser del 57,6% i a Espanya del 53,9%, aproximadament deu punts per sobre que l'any 2000 (47,9% i 42,7%, respectivament). Encara que l'ocupació de les dones ha disminuït en els darrers anys com a resultat de la crisi econòmica —del 50,4% el 2007 al 44,2% el 2013 a Catalunya i del 44,6% al 39,6% a Espanya entre els mateixos anys—, per primer cop a la història l'atur de les dones és inferior al dels homes en algunes regions. Aquest és el cas de Catalunya, amb un 22,4% d'atur en les dones i un 23,7% en els homes el 2013, i aquesta és la pauta de

4. Aquest programa promovia accions de sensibilització, informació i orientació, assessorament, subvencions concedides per a assessorar i el seu import, accions de formació i accions d'assistència tècnica per a la consolidació d'iniciatives.

Desenvolupament rural a l'Alt Pirineu i Aran

totes les províncies catalanes excepte Lleida, que presenta un dels índexs d'atur més baixos d'Espanya (16,7% en dones i 16,3% en homes), darrere del País Basc i Navarra. Tanmateix, l'índex d'atur a les àrees rurals s'ha d'analitzar juntament amb l'índex d'envelliment, que en aquestes regions (País Basc, Navarra i Lleida, any 2013) és superior a la mitjana espanyola (109), juntament amb l'índex de masculinitat, que a moltes províncies de predomini rural (103 a Lleida) es troba per sobre de la mitjana estatal (101), i l'emigració femenina del camp a la ciutat com en altres països europeus (Bock, 2006).

Els resultats que presentem s'organitzen en tres apartats. El primer tracta de les dades relatives a la segregació horitzontal per raó de gènere en el mercat de treball, el segon considera la segregació vertical per raó de gènere i el tercer analitza l'emprenedoria de les dones.

5.1. Anàlisi horitzontal de la segregació de les dones

a) Al Règim general de la Seguretat Social (RGSS)

La participació de les dones en l'RGSS a Catalunya és del 48%, quatre punts menys que la dels homes, 52%, com es pot comprovar a la taula 1.

TAULA I. Percentatges per gènere dels afiliats al Règim general de la Seguretat Social a Catalunya (RGSS), segons sectors econòmics i ruralitat d'àmbits territorials. Març de 2011

Àmbit territorial segons ruralitat	Agricultura			Indústria			Construcció			Serveis			Total		
	D	H	T	D	H	T	D	H	T	D	H	T	D	H	T
C. rurals	22	78	100	32	68	100	10	90	100	58	42	100	47	53	100
C. intermèdies	18	82	100	30	70	100	13	87	100	56	44	100	47	53	100
C. urbanes	25	75	100	30	70	100	15	85	100	55	45	100	48	52	100
Comarques APIA	23	77	100	26	74	100	10	90	100	58	42	100	49	51	100
Catalunya	21	79	100	30	70	100	14	86	100	55	45	100	48	52	100

ABREVIACIONS: C: comarques. APIA: Alt Pirineu i Aran. D: dones. H: homes. T: total.

FONT: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OEO, Generalitat de Catalunya.

La distribució de la població afiliada a l'RGSS per sectors econòmics i gènere presenta un alt grau de segregació. El percentatge d'afiliats homes és superior a tots els sectors excepte a serveis, en què la participació de les

dones és del 55%, tot i que les diferències entre els dos sexes són les menys acusades. El pes més important que tenen les dones en aquest sector es reprodueix en tots els àmbits territorials. Cal relacionar aquest fet amb l'especialització productiva territorial, cosa que explicaria que el percentatge de dones afiliades al sector de serveis a les comarques rurals (58%), a les intermèdies (56%) i a l'APIA (58%) sigui superior a la mitjana catalana (55%). A les comarques rurals i a l'APIA s'entén que els homes treballen menys en els serveis per participar més a l'agricultura i la construcció, els sectors més masculinitzats. A les comarques intermèdies aquests sectors són menys determinants, però la diferència entre homes i dones a l'agricultura és la més acusada i la indústria hi és més present.

b) Al Règim especial de treballadors autònoms (RETA)

La participació de les dones en el RETA a escala de Catalunya (taula II) mostra uns percentatges entre el 34% i el 36% en tots els àmbits, enfront dels homes, que és d'entre el 64% i el 66%, és a dir, a prop del doble que les dones.

TAULA II. *Percentatges per gènere dels afiliats al Règim especial de treballadors autònoms a Catalunya (RETA), segons sectors econòmics i ruralitat d'àmbits territorials. Març de 2011*

Àmbit territorial segons ruralitat	Agricultura			Indústria			Construcció			Serveis			Total		
	D	H	T	D	H	T	D	H	T	D	H	T	D	H	T
C. rurals	28	71	100	26	74	100	9	91	100	46	54	100	35	65	100
C. intermèdies	26	74	100	24	76	100	10	90	100	43	57	100	34	66	100
C. urbanes	26	74	100	25	75	100	11	89	100	39	61	100	34	66	100
Comarques APIA	32	68	100	21	79	100	11	89	100	47	53	100	36	64	100
Catalunya	27	73	100	25	75	100	11	89	100	40	60	100	34	66	100

ABREVIACIONS: C: comarques. APIA: Alt Pirineu i Aran. D: dones. H: homes. T: total.

FONT: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OEO, Generalitat de Catalunya.

A escala territorial destaca la participació més gran de les dones en les comarques rurals (35%) i especialment a l'APIA (36%) per sobre del conjunt de Catalunya (34%). Les diferències, en general, són petites però cal tenir en compte que moltes dones no estan donades d'alta al règim d'autònoms. Les diferències més significatives entre els sectors econòmics són:

Desenvolupament rural a l'Alt Pirineu i Aran

- Agricultura: destaca la participació superior de les dones a les comarques rurals (28%) i molt especialment a l'APIA (32%) amb relació a Catalunya (27%), per l'evident motiu de l'especialització agrària d'aquestes àrees.
- Indústria: hi ha una participació més gran de les dones a les comarques rurals (26%), però més baixa a l'APIA (21%) amb relació a la mitjana catalana (25%). Aquestes dades semblen indicar que on hi ha més indústria, com a les àrees urbanes, les dones treballen relativament més que els homes, ja que aquests es dedicarien més a altres sectors.
- Construcció: la participació de les dones és inferior a les comarques rurals (9%) i a les comarques intermèdies (10%) amb relació a Catalunya (11%). A les àrees urbanes (11%) és on les dones participen més, perquè són menys vigents els rols tradicionals de gènere i hi ha més disponibilitat de treballs d'administració de l'empresa.
- Serveis: presenta una alta participació de les dones a les comarques rurals (46%), a les comarques intermèdies (43%) i a l'APIA (47%) amb relació a Catalunya (40%). En aquestes àrees el petit comerç hi té molta presència.

c) *Al Règim especial agrari (REA)*

La participació de les dones en el REA va disminuint progressivament a mesura que l'àmbit és menys rural. A la taula III s'observa que és significativament inferior, en conjunt, a la participació de les dones en l'RGSS i el RETA. Cal destacar la participació més baixa de les dones a l'APIA (14%), i la més important (22%) a les comarques rurals. Aquest fet s'explicaria per una participació més gran de les dones en l'agricultura de les àrees rurals, més comercials, mentre que als Pirineus hi ha moltes explotacions amb un hereu masculí i envellit.⁵ Fixem-nos que la major part de persones afiliades al REA es troben en les comarques intermèdies on predominen els homes, ja que hi ha més activitats agràries de transformació i industrialització. A l'APIA el nombre d'afiliats al REA no supera l'1,5% de tot Catalunya.

5.2. Anàlisi vertical de la segregació de les dones

La figura 2 mostra la situació professional de cada gènere en els diferents àmbits territorials de planificació. A cadascun dels gràfics de la figura

5. Denominat *conco*, un home solter que envelleix sol, o amb els pares, i que és l'hereu de l'explotació agrària. Molt comú a les àrees de muntanya on hi ha hagut una emigració important de les dones cap a les ciutats i les viles mercat amb més serveis i feines menys dures que a l'agricultura.

TAULA III. *Nombre i percentatges per gènere dels afiliats al Règim especial agrari per compte d'altri a Catalunya (REA) segons ruralitat d'àmbits territorials. Març de 2011*

Àmbit territorial segons ruralitat	Valors absoluts			% per gènere			% per àmbit territorial		
	D	H	T	D	H	T	D	H	T
C. rurals	1.445	4.984	6.429	22	78	100	38	29	30
C. intermèdies	1.431	7.438	8.869	16	84	100	38	43	42
C. urbanes	919	5.023	5.942	15	85	100	24	29	28
Comarques APiA	41	252	293	14	86	100	1	1	1
Catalunya	3.795	17.445	21.240	18	82	100	100	100	100

ABREVIACIONS: C: comarques. APiA: Alt Pirineu i Aran. D: dones. H: homes. T: total.

FONT: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OEO, Generalitat de Catalunya.

es comparen els percentatges de dones i d'homes, sobre el total d'ocupades i ocupats, respectivament, que es troben en una determinada situació professional per als diferents àmbits territorials. S'observa que a Catalunya el percentatge de dones assalariades fixes, o permanents, és superior al dels homes; passa el mateix a tots els àmbits territorials excepte a les Terres de l'Ebre i les comarques centrals. On es concentra la proporció més alta d'assalariades fixes és en els àmbits metropolitans (Àmbit Metropolità de Barcelona 66,6% i Camp de Tarragona 65,9%), en el cas dels homes és semblant (Àmbit Metropolità de Barcelona 66,8% i comarques centrals 65,9%), això s'esdevé perquè són les zones on es concentra l'activitat industrial i les grans empreses de serveis. La proporció d'assalariades eventuais respecte als homes assalariats eventuais és superior en tots els àmbits territorials, excepte al Camp de Tarragona, on els valors són molt similars.

Pel que fa a les empresàries sense personal assalariat, s'observa que en tots els àmbits se supera el 50% del percentatge dels homes, excepte al Camp de Tarragona, que es queda a prop; això és degut a la forta presència d'autònomes en el comerç. Quant a les empresàries amb personal assalariat, en alguns àmbits (Camp de Tarragona, Terres de l'Ebre i comarques centrals) el percentatge de dones sobrepassa amb escreix el 50% del percentatge d'homes, a les comarques de Ponent està força per sota d'aquest 50% i al conjunt de Catalunya, l'APiA i l'àmbit metropolità només se supera lleugerament. Aquests resultats depenen segurament de la dimensió de les empreses.

FIGURA 2. Percentatge de les diferents situacions professionals a cada gènere i àmbit territorial de planificació. Any 2013

NOTA 1: L'eix vertical indica el percentatge de la situació professional, una per gràfic, sobre el total d'ocupades, les dones, i d'ocupats, els homes, per cada àmbit territorial. Sumen 100% les dones, o homes, dels quatre gràfics del mateix àmbit territorial.

NOTA 2: Les comarques dels àmbits territorials de planificació, abans de crear-se el Penedès i el Moianès, són: Metropolità (Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental), comarques gironines (Alt Empordà, Baix Empordà, Garròtxa, Gironès, Pla de l'Estany, Ripollès i Selva), comarques de Tarragona (Alt Camp, Baix Camp, Baix Penedès, Conca de Barberà, Priorat i Tarragonès), Terres de l'Ebre (Baix Ebre, Montsià, Ribera d'Ebre i Terra Alta), comarques de Ponent (Garrigues, Noguera, Pla d'Urgell, Segarra, Segrià i Urgell), comarques centrals (Anoia, Bages, Berguedà, Osona i Solsonès), APIA (Alta Ribagorça, Alt Urgell, Cerdanya, Pallars Jussà, Pallars Sobirà i Val d'Aran).

FONT: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OEO, Generalitat de Catalunya.

Pel que fa a la distribució de la població ocupada de cada sexe per categories de professió (taula iv), en les dones s'observa una gran concentració en la categoria «Tècnics de suport i empleats administratius» (B), els percentatges més alts es presenten a l'Àmbit Metropolità de Barcelona (32,1%) i al Camp de Tarragona (32,8%), dos dels àmbits més urbans. En el cas dels homes, aquesta categoria ocupa la tercera posició a escala de Catalunya i es concentra més en els mateixos àmbits territorials que en les dones.

TAULA IV. *Percentatge de les diferents categories professionals (CCO-94)* a cada gènere segons els àmbits territorials de planificació. Any 2007*

Àmbit territorial	Dones					Homes				
	Categoria professional				Total	Categoria professional				Total
	A	B	C	D		A	B	C	D	
Metropolità	24,9	32,1	29,1	13,9	100	22,4	20,5	48,1	9,0	100
C. gironines	25,8	30,6	28,9	14,7	100	21,3	15,4	50,4	13,0	100
C. de Tarragona	21,8	32,8	33,2	12,1	100	14,6	16,3	56,0	13,1	100
Terres de l'Ebre	20,7	22,3	36,6	20,4	100	14,5	11,0	49,9	24,5	100
Ponent	21,5	30,3	30,7	17,5	100	13,1	15,7	49,5	21,7	100
C. centrals	23,6	29,9	35,4	11,1	100	12,6	13,5	61,3	12,7	100
APiA	23,5	26,3	35,3	14,9	100	15,1	11,2	51,8	22,0	100
Catalunya	24,4	31,5	30,2	13,9	100	20,2	18,5	50,1	11,2	100

* Classificació catalana d'ocupacions, aprovada pel Decret 98/1995, de 21 de febrer de 1995.

ABREVIACIONS: A: directius, tècnics i professionals científics i intel·lectuals; B: tècnics de suport i empleats administratius; C: treballadors en la indústria, construcció i serveis; D: treballadors agraris qualificats i treballadors no qualificats.

FONT: Elaboració pròpia a partir de l'Enquesta demogràfica (Idescat).

Per ordre de percentatge, la segona categoria professional de les dones, molt propera a l'anterior, és la de «Treballadors en la indústria, construcció i serveis» (C). Els percentatges més alts es localitzen a les Terres de l'Ebre (36,6%), comarques centrals (35,4%) i l'APiA (35,3%), tots bastant per sobre de la mitjana de Catalunya (30,2%), amb diferències importants entre àmbits territorials. Aquesta categoria ocupa, de manera destacada, la primera posició entre els homes i té una concentració més gran a les comarques centrals (61,3%), on es localitzen activitats molt masculinitzades, com la mineria, i moltes plantes industrials.

La tercera categoria professional en les dones és la de «Directius, tècnics i professionals científics i intel·lectuals» (A), els percentatges més alts es pre-

senten a les zones més urbanes, com les comarques de Girona (25,8%) i l'Àmbit Metropolità de Barcelona (24,9%), però també a l'APiA, amb un 23,5%, que, encara que estigui per sota la mitjana catalana (24,4%), supera el percentatge d'altres territoris (Camp de Tarragona, Terres de l'Ebre i comarques de Ponent). Aquesta categoria representa la segona per als homes a escala de Catalunya i també es concentra en les zones més urbanes (Àmbit Metropolità de Barcelona i comarques gironines), encara que tots els àmbits territorials presenten concentracions inferiors a les de les dones. Cal destacar que aquest grup professional requereix molta formació i capacitat, i és justament en els territoris rurals i intermedis on destaca més la posició de les dones respecte dels homes.

Finalment, la categoria professional amb percentatges més baixos en dones és la de «Triballadors agraris qualificats i treballadors no qualificats» (D), tot i que presenten valors significatius les Terres de l'Ebre (20,4%) i les comarques de Ponent (17,5%), sense cap dubte àmbits rurals. L'APiA mostra un percentatge (14,9%) lleugerament superior a la mitjana de Catalunya (13,9%). En aquesta categoria els homes mostren també alguns percentatges força baixos.

Una altra dada indicativa de la participació de les dones a l'economia rural, i que té relació amb el seu grau d'apoderament, és el percentatge de dones que són al capdavant d'explotacions agràries respecte del total dels dos sexes (taula v). A Catalunya l'any 2009 era del 17,1%. L'àmbit en què aquest percentatge és més alt és les Terres de l'Ebre (23,0%), a continuació les segueixen el Camp de Tarragona (18,6%) i l'APiA (18,3%). Encara que en una primera lectura es podria relacionar aquesta preponderància de dones caps d'explotació amb la ruralitat de l'àmbit territorial, podem observar que en altres àmbits també rurals, com les comarques de Ponent (12,2%) o les comarques centrals (15,1%), estan per sota de la mitjana catalana. Una possible explicació pot ser que en aquests dos àmbits la dimensió mitjana de les explotacions és més gran i que els productors tenen una orientació més comercial.

Cal remarcar com a molt significatiu que a l'APiA el 20,1% dels caps d'explotació entre 35 i 44 anys són dones, valor molt superior a la mitjana catalana (13,4%), cosa que corroboraria l'emprenedoria de dones en explotacions agràries ecològiques i de transformació de productes agrícoles i ramaders. Cal afegir que els percentatges de caps d'explotació dones de 55 a 64 anys (19,6%) i de més de 65 anys (21,5%) a l'APiA són lleugerament superiors a la mitjana de Catalunya (19,3% i 19,3%, respectivament), probablement per una mortalitat més alta dels homes. També és important destacar que el percentatge de dones caps d'explotació sobre el total d'ambdós sexes ha disminuït a l'Estat espanyol entre el 2000 (21,1%) i el 2007 (18,8%), mentre que a la UE-25 ha augmentat, de 22,2% a 25,6%, en els mateixos anys.

TAULA V. *Percentatges de dones al capdavant de l'explotació agrària per franges d'edat sobre el total dels dos gèneres. Any 2009*

Àmbit territorial	Franges d'edat (en anys)						Conjunt dones
	< 25	25-34	35-44	45-54	55-64	65 i més	
Metropolità	20,0	8,8	11,3	10,2	15,3	16,9	13,6
C. gironines	13,6	9,8	10,6	14,1	20,6	24,1	17,8
Camp de Tarragona	4,5	13,7	15,1	18,5	20,3	20,0	18,9
Terres de l'Ebre	22,4	15,9	20,5	25,1	24,8	21,8	23,0
Ponent	10,1	5,1	10,0	10,9	14,5	14,0	12,2
C. centrals	9,1	11,5	9,7	13,6	17,0	21,1	15,1
APiA	0,0	9,9	20,1	16,0	19,6	21,5	18,3
Penedès*	11,1	9,4	8,8	12,4	20,2	21,0	16,4
Catalunya	12,9	10,0	13,4	16,0	19,3	19,3	17,1
Espanya (2000)							21,1
UE-25 (2000)							22,2
Espanya (2007)							18,8
UE-25 (2007)							25,6

* Nou àmbit territorial de planificació que es va crear l'any 2008.

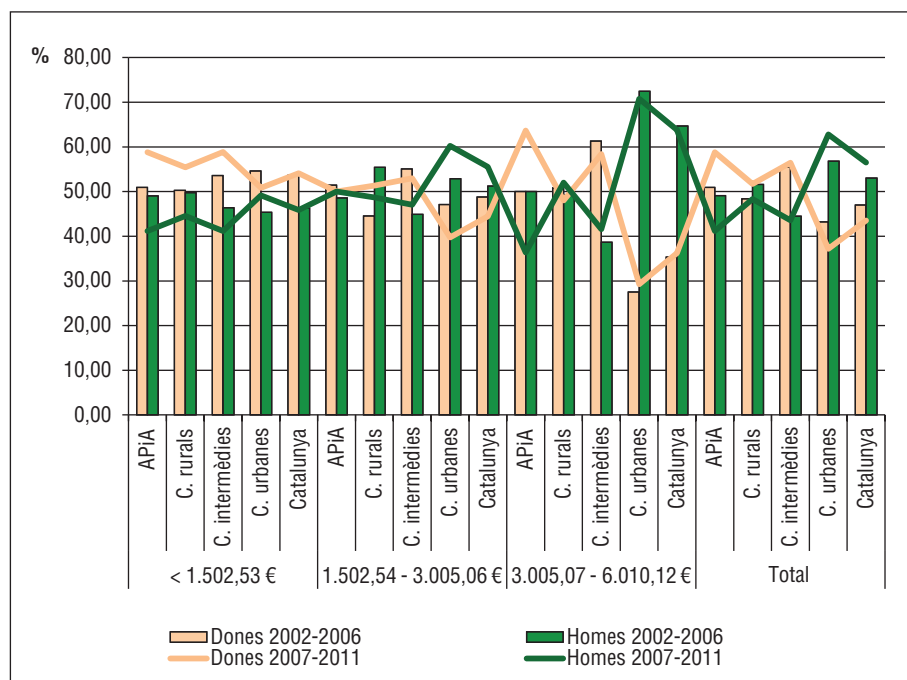
FONT: Cens Agrari 2009 (Idescat) per a les dades dels àmbits de Catalunya; Instituto de la Mujer «Mujeres en cifras» per a les dades d'Espanya i UE-25.

5.3. Emprenedoria, naturbanització i desenvolupament local sostenible en les àrees rurals i a l'APiA

Per a poder valorar la participació de les dones en l'emprenedoria de l'APiA, s'han utilitzat les dades relatives al nombre de beneficiaris de subvencions per a l'autoocupació. La participació (%) de cada gènere (figura 3) s'ha calculat per a diferents rangs de l'import de la subvenció i els diferents graus de ruralitat dels àmbits territorials. Per a valorar les tendències, s'han comparat dos períodes: de 2002 a 2006 i de 2007 a 2011. A Catalunya, considerant el total de les subvencions, la participació de les dones ha baixat entre el primer i segon període com a resultat d'una participació masculina superior en les àrees urbanes. En qualsevol cas, hi ha un augment clar de la participació de les dones a l'APiA, i més moderat a les comarques rurals i

intermèdies. Aquests fets ens permeten afirmar que hi ha una participació creixent de la dona emprenedora en les activitats de DR.

FIGURA 3. Percentatges de cada gènere entre els beneficiaris de subvencions per a autoocupació a Catalunya, segons la magnitud de la subvenció i la ruralitat de l'àmbit territorial. Períodes 2002-2006 i 2007-2011

FONT: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OEO, Generalitat de Catalunya (2011).

Per tram de l'import, entre el primer i segon període, s'observa que en el primer tram la participació de les dones ha augmentat a l'APiA, a les comarques rurals i a les intermèdies. En el segon tram, la participació de les dones ha disminuït en tots els àmbits excepte a les comarques rurals, on ha augmentat. En el tercer, la participació de les dones ha augmentat lleugerament a les comarques urbanes i força a l'APiA, i ha disminuït a les comarques rurals i intermèdies. Cal tenir en compte que s'està treballant en percentatges i que la dotació global es va reduir en el segon període. Aquestes subvencions ja no s'ofereixen des de l'any 2011.

Més específicament, disposem de les dades del *Catàleg d'activitats artesanals de 51 negocis en l'àmbit territorial proper al Parc Natural del Cadí-Moixeró* (2013), del programa de promoció i assessorament SOM-Pirineu 2013 i

de l'explotació de les entrevistes en profunditat del projecte de l'Institut Català de les Dones (Pallarès-Blanch *et al.*, 2015).

La participació de les dones com a líders úniques de projectes de negoci és lleugerament superior al 40% (taula vi). Si ens fixem en el conjunt de projectes del programa SOM-Pirineu 2013, observem que hi van participar 842 persones líders, de les quals el 42,9% eren dones que actuaven com a líders úniques i el 45,2% dones líders en total (que podien o no compartir lideratge amb homes). Tanmateix, l'opció «Turisme rural» (371) és la que va tenir més participació i en la qual la dona va participar amb un 46,4% com a líder única i amb un 47,2% en total. Les dones tan sols són presents amb un 31,7% com a líders úniques (33,0% en total) a «Ecoturisme i senderisme» i amb un 35,6% (40,6% en total) a «Productes locals agroalimentaris». En canvi, la dona arriba a un 74,7% com a líder única (78,7% en total) en «Artesania no agroalimentària». Els subsectors, no tots reflectits a la taula vi, mostren una diversitat de participació més gran de dones líder. «Producció d'agricultura ecològica» amb un 27,3% de líders úniques (30% en total) i «Productes làctics i formatge» amb un 30,3% (33,3% en total) són subsectors amb baixa participació de la dona. «Confecció, filats, tèxtils» amb un 95,5% de participació de la dona com a líder única presenta el mateix percentatge, 95,5% de dones líders totals, ja que sempre el lideren les dones soles. «Pa, pastisseria i gelats» es troba en un terme mitjà, amb un 50% de líders úniques (57,7% en total).

Amb relació a l'organització dels negocis, el catàleg d'activitats artesanes de SOM-Pirineu 2013 mostra que les dones en règim jurídic d'autònomes són un 33,7% del total d'emprenedores, mentre que els homes autònoms tan sols són el 14,7%; la vinculació jurídica amb empreses és d'un 12,8% entre les dones i d'un 45,2% entre els homes; les dones en cooperatives o associacions representen un 9% i els homes un 7%, i a l'atur hi ha el 10,5% de dones i el 5% d'homes. D'aquestes dades obtenim dos factors il·lustratius: l'elevada segregació per raó de gènere en les activitats, i les diferents situacions laborals en cada gènere. Però mentre que les dones emprenedores o en curs de ser-ho són majoritàriament autònomes, els homes estan més vinculats a una empresa. La situació d'atur així com la vinculació a associacions és més alta entre les dones que entre els homes.

Els resultats de les entrevistes mostren que la percepció de les persones entrevistades és que les dones han estat més representades en els projectes nous i menys en els tradicionals, en què la participació de les dones és més de treball i gestió i poc de representació pública o lideratge. Aquesta situació pot reduir visibilitat a una part de les dones que, tot i estar implicades en negocis d'emprenedoria, no apareixen comptabilitzades en els estudis elaborats. Segurament, una anàlisi més aprofundida augmentaria la participació de la dona en les activitats més col·lectives com l'elaboració agroalimentària i es mantindria igual en les més individuals com el sector «Natura». Si es

Desenvolupament rural a l'Alt Pirineu i Aran

TAULA VI. Participació de la dona com a líder en projectes d'emprenedoria del programa SOM-Pirineu 2013 a l'APiA. El lideratge pot ser compartit amb homes. Entre parèntesis % de dones amb lideratge únic

Projectes	Nombre d'emprenedors líders d'ambdós sexes (T) i de dones (D)														% dones líders (% dones líders úniques)
	Alt Urgell		Alta Ribagorça		Cerdanya		Pallars Jussà		Pallars Sobirà		Val d'Aran		Total APiA		
	T	D	T	D	T	D	T	D	T	D	T	D	T	D	
Ecoturisme i senderisme	32	15	35	11	45	12	21	6	30	11	16	4	179	59	33,0 (31,7)
Turisme rural	75	34	71	35	52	18	59	25	97	50	17	13	371	175	47,2 (46,4)
Productes locals agroalimentaris	31	12	28	8	64	25	59	31	24	7	11	5	217	88	40,6 (35,6)
Artesania no agroalimentària	11	9	19	15	3	1	13	8	17	15	12	11	75	59	78,7 (74,7)
Total	149	70	153	69	164	56	152	70	168	83	56	33	842	381	45,2 (42,9)
% dones líders (% dones líders úniques)	47,0 (43,2)		45,1 (43,9)		34,0 (33,5)		46,1 (42,2)		49,4 (46,9)		58,9 (55,0)		45,2 (42,9)		
<i>Subsectors de productes locals agroalimentaris</i>															
Carn i embotits	12	5	12	4	25	5	28	15	12	2	3	1	92	32	34,8 (30,2)
Pa, pastisseria, gelats, etc.	5	3	4	1	23	15	14	7	5	3	1	1	52	30	57,7 (50,0)
Productes làctics i formatge	8	1	4	1	8	3	3	2	5	2	2	1	30	10	33,3 (30,3)
Mel, cervesa, conserves, etc.	5	3	6	2	5	2	10	4	2	0	5	2	33	13	39,4 (35,1)
Productes d'agricultura ecològica	1	0	2	0	3	0	4	3	0	0	0	0	10	3	30,0 (27,3)
<i>Subsectors d'artesanía</i>															
Confecció, filats, tèxtils	2	2	8	8	2	1	0	0	5	5	5	5	22	21	95,5 (95,5)
Escultura, ceràmica, ferro forjat	5	3	4	2	0	0	7	6	5	3	2	2	23	16	69,6 (66,7)
Pintura, joieria i altres	4	3	7	5	1	1	6	2	8	7	5	4	31	21	67,7 (65,6)

NOTA: El nombre de líders pot ser un o dos per projecte, no són excloents.

FONT: Programa SOM-Pirineu 2013, impulsat per IDAPA.

relaciona aquesta participació de la dona amb projectes d'emprenedoria amb la seva representació en la política local, observem un desequilibri encara més important. Això mostra la importància d'analitzar treballs i condicions de vida de les dones que abandonen el patró dominant més orientat al rol masculí (Pallarès-Blanch *et al.*, 2014a).

6. CONCLUSIONS

Les dades de les subvencions per a autoocupació, com a bon indicador de l'emprenedoria, permeten afirmar que han augmentat les dones beneficiàries a les comarques rurals i a l'APiA. Aquest augment, però, només es pot generalitzar en el tram de l'import més baix, encara que a l'APiA també es dona en el tram més alt. Una altra informació més acotada, com les dades d'artesans del Parc Natural del Cadí-Moixeró, indica una participació d'un 37,3% de dones en el lideratge de projectes, que a les dades del Programa SOM-Pirineu arriba al 42,9%. Aquestes dades de participació són a l'entorn del que diu la Llei d'igualtat de 2007,⁶ d'un mínim del 40% i un màxim del 60% del mateix sexe, però són superiors a la participació de les dones en les regidories locals (21,8% de regidores a l'APiA el 2011) i molt més superiors a la de les alcaldies: 7,8% d'alcaldeses a l'APiA, 14,1% a Catalunya, i 16,8% a l'Estat espanyol (Pallarès-Blanch *et al.*, 2014b).

Hi ha una diferència clara entre homes i dones en la qualitat de l'ocupació laboral. No tan sols en el tipus d'activitat de cada gènere, que indica una segregació, sinó en les condicions laborals, en què es mostra una cobertura social inferior de les dones, més autònomes i més a l'atur. Es pot arribar a entendre que l'augment de l'emprenedoria de les dones en àrees rurals és un indicatiu de les noves estratègies de supervivència professional de les dones rurals, semblant a l'emergència d'activitats turístiques complementàries de l'activitat agrària que varen assumir les dones fa unes dècades. La flexibilitat més gran d'aquestes tasques complementàries afavoreix la compatibilitat amb la tasca de reproducció.

El que és important és reconèixer la capacitat de les dones rurals per a desenvolupar solucions econòmiques i polítiques (Pallarès-Blanch *et al.*, 2014a; Pallarès-Blanch *et al.*, 2015), encara que es trobin amb restriccions ambientals superiors a les de les dones a la ciutat (Morris i Little, 2005). Sembla evident que les dones rurals, malgrat les seves limitacions estructurals, estan aprofitant els recursos i potencialitats que els ofereix l'entorn. Això sembla possible no tan sols per les capacitats d'emprenedoria de les dones, sinó també pel potencial de desenvolupament de les àrees rurals, així com

6. Llei orgànica 2/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes, aprovada per les Corts Generals Espanyoles.

amb models més relacionats amb la producció local, amb ritmes d'inversió i de creixement més sostenibles i ajustats a les necessitats personals.

En molts dels estudis analitzats s'afirma que, generalment, les dones emprenen negocis més petits i amb menys beneficis que els homes, però amb més avantatges per a elles en poder conciliar millor entre feina i llar (Baines i Wheelock, 2000; Verheul *et al.*, 2005; Copus *et al.*, 2006; Bock, 2006). En qualsevol cas, per a facilitar l'èxit d'aquest model calen polítiques actives d'igualtat que facin visible el treball de les dones i descentralitzin la vida productiva, i que incorporin l'aspecte de tenir cura en la vida de les persones i el treball reproductiu. Si no es fes així, es reproduirien les desigualtats estructurals que acaben comportant una explotació de les dones amb llargues jornades laborals, encara que sigui amb una certa flexibilitat, com és el cas del turisme rural (Bock, 2015).

Alguns estudis destaquen la necessitat que l'emprenedoria de les dones no tingui per objectiu principal el creixement econòmic sinó que tingui en compte els factors estructurals, històrics i culturals (Ahl, 2006), i nosaltres hi afegim els geogràfics. En aquest sentit, sembla clar que l'emprenedoria de les dones en les àrees perifèriques rurals no està considerada en els estudis més economicistes, ja que les condicions que porten les dones a emprendre un negoci són, essencialment, la necessitat de trobar ingressos ja que tenen dificultats per a accedir a un lloc de treball, encara que això no significa que no tinguin capacitat per a generar sinergies econòmiques (Anthopoulou, 2010).

Les dones tenen un paper important en les noves activitats econòmiques tal com hem presentat en la nostra anàlisi, encara que sigui buscant per crear-se un lloc de treball, havent de lluitar contra les idees tradicionals de l'emprenedoria masculina més economicista i trobant dificultats per ser valorades com a empresàries (Bock, 2004). La divisió sexual del treball es reproduceix generalment, però hi ha indicis que pot haver-hi canvis cap a una professionalització més gran dels negocis i un augment de la realització professional de les dones (Brush *et al.*, 2009; Bock, 2015). És important, també, destacar un significatiu moviment urbà-rural, fins i tot de retorn de dones professionals (Pallarès-Blanch *et al.*, 2014b; Copus *et al.*, 2006) així com d'immigració internacional que ofereix elements de renovació per a aquestes àrees. Així mateix, s'estan identificant canvis de definició en les identitats masculines i femenines, i es dona cada cop més importància a les habilitats per a tenir cura de les persones i a l'obertura emocional pròpia de les dones (Stenbacka *et al.*, 2009).

AGRAÏMENTS

Article elaborat en el marc dels projectes CSO 2012-31979 (IP: Antoni F. Tulla) i CSO 2015-65257-R (IP: Anna Badia) del Ministeri d'Economia i Competitivitat; del 2014SGR-1090 (IP: Montserrat Pallarès-Barberà) de la Generalitat de Catalunya, i de l'U-9/10 (IP: Antònia Casellas) de l'ICD.

BIBLIOGRAFIA

- AHL, H. (2006). «Why research on women entrepreneurs needs new directions». *Entrepreneurship Theory and Practice*, núm. 30 (5), p. 595-621.
- ANDRÉ, I. (2013). «Gender and social innovation: the role of EU policies». A: MOULAERT, F.; MACCALLUM, D.; MEHMOOD, A.; HAMDOUCH, A. (ed.). *The international handbook on social innovation, collective action, social learning and transdisciplinary research*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, p. 412-423.
- ANTHOPOULOU, T. (2010). «Rural women in local agrofood production: Between entrepreneurial initiatives and family strategies. A case study in Greece». *Journal of Rural Studies*, núm. 26 (4), p. 394-403.
- ATCHOARENA, D.; GASPERINI, L. (2004). *Educación para el desarrollo rural: hacia nuevas respuestas de política*. Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations. [Edició original en anglès, 2003]
- BAINES, S.; WHEELLOCK, J. (2000). «Work and employment in small businesses: perpetuating and challenging gender traditions». *Gender, Work & Organization*, vol. 7, núm. 1, p. 45-56.
- BARRÈRE, P. (1988). «Urbanización del campo en los países industrializados». A: ADMINISTRACIÓN DE LA COMUNIDAD AUTÓNOMA DE EUSKADI (ed.). *Espacios rurales y urbanos en áreas industrializadas*. Vilassar de Mar: Oikos-tau, p. 59-78.
- BAYLINA, M.; SALAMAÑA, I. (2006). «El lugar del género en la geografía rural». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 41, p. 99-112.
- BERRY, B. B. (1976). *Urbanization and counter-urbanization*. Londres: Sage.
- BOCK, B. B. (2004). «It still matters where you live: Rural women's employment through Europe». A: BULLER, H.; HOGGART, K. (ed.). *Women in the European countryside*. Ashgate: Aldershot, p. 14-41.
- (2006). «Rurality and gender identity: an overview». A: BOCK, B. B.; SHORTALL, S. (coord.). *Rural gender relations: issues and case-studies*. Oxfordshire: CABI, p. 279-287.
- (2010). *Personal and social development of women in rural areas of Europe*. Brussel·les: Directorate General for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. European Parliament. Agriculture and Rural Development.

- BOCK, B. B. (2015). «Gender mainstreaming and rural development policy: the trivialisation of rural gender issues». *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, vol. 22, núm. 5, p. 731-745.
- BOSWORTH, G. (2010). «Commercial counterurbanisation: an emerging forcé in rural economic development». *Environmental and Plannig A*, núm. 42 (4), p. 966-981.
- BRUSH, C. G.; BRUIN, A. DE; WELTER, F. (2009). «A gender-aware framework for women's entrepreneurship». *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, núm. 1 (1), p. 8-24.
- CASELLAS, A.; TULLA, A. F.; VERA, A.; PALLARÈS-BLANCH, M. (2009). «Gobernanza local y espacio rural: un análisis territorial desde la perspectiva de género». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 62, p. 379-402.
- CASELLAS, A. (IP); TULLA, A. F.; VERA, A.; PALLARÈS-BLANCH, M.; PALLARÈS-BARBERÀ, M. (2011). *Desenvolupament econòmic i participació de les dones al govern local de muntanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut Català de les Dones. 145 p.
- CHAMPION, A. G. (1989). *Counterurbanization: The changing pace and nature of population deconcentration*. Londres: Edward Arnold.
- COPUS, A.; HALL, C.; BARNES, A.; DALTON, G.; COOK, P.; WEINGARTEN, P.; BAUM, S.; STANGE, H.; LINDNER, Ch.; HILL, A.; EIDEN, G.; MCQUAID, R.; GRIEG, M.; JOHANSSON, M. (2006). *Study on employment in rural areas*. Brussel·les: European Commission. 233 p.
- ELBERSEN, B. (2005). «Combining nature conservation and residential development in The Netherlands, England and Spain». *Journal of Environmental Planning and Management*, núm. 48 (1), p. 37-63.
- ESPARCIA, J. (2000). «The LEADER Programme and the rise of rural development in Spain». *Sociologia Ruralis*, núm. 40 (2), p. 200-207.
- ETXEZARRETA, M. (1988). *Desarrollo rural integrado*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Secretaría General Técnica.
- EUROPEAN COMMISSION (2009). *Equality between women and men 2010*. Brussel·les: Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Unit G.1.
- EUROPEAN COUNCIL (2006). *DOC 10917/06: Current Sustainable Development Strategy*.
- EUROPEAN PARLIAMENT (2008). *Report on the situation of women in rural areas of the EU 2007/2117 INI*. Christa Klaß: Committee on Women's Rights and Gender Equality, rapporteur.
- FALK, I.; KILPATRICK, S. (2000). «What is social capital? A study of interaction in a rural community». *Sociologia Ruralis*, núm. 40 (1), p. 87-110.
- FRANKLIN, J.; THOMSON, R. (2005). «Reclaiming the social: a conversation between feminist, late modern and social capital theories». *Feminist Theory*, núm. 6 (2), p. 161-172.

A. F. Tulla, M. Pallarès-Blanch, A. Vera

- GARCÍA RAMÓN, M. D. (1990). «La división sexual del trabajo y el enfoque de género en el estudio de la agricultura de los países desarrollados». *Agricultura y Sociedad*, núm. 55, p. 251-277.
- GARCÍA RAMÓN, M. D.; TULLA, A. F.; VALDOVINOS, N. (1995). *Geografía rural*. Madrid: Síntesis.
- GORMAN, M. (2006). «Gender relations and livelihood strategies». A: BOCK, B. B.; SHORTALL, S. (ed.). *Rural gender relations: issues and case studies*. Oxfordshire: CABI Publishing, p. 27-46.
- GOSNELL, H.; ABRAMS, J. (2011). «Amenity migration: diverse conceptualization of drivers, socioeconomic dimensions, and emerging challenges». *Geo-Journal*, núm. 76 (4), p. 303-322.
- GOVERDE, H.; HAAN, H. DE; BAYLINA, M. (ed.) (2004). *Power and gender in European rural development*. Aldershot: Burlington: Ashgate Publishing Company.
- GUIRADO, C.; BADIA, A.; TULLA, A. F.; VERA, A.; VALLDEPERAS, N. (2014). «La agricultura social en Catalunya: innovación social y dinamización agroecológica para la ocupación de personas en riesgo de exclusión». *Ager: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, núm. 17, p. 65-97.
- HALFACREE, K. (2007). «Still surprises in store. Revisiting the ordinary in rural geography». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 50, p. 87-103.
- HORLINGS, L. G.; MARSDEN, T. K. (2014). «Exploring the “new rural paradigm” in Europe: Eco-economic strategies as a counterforce to the global competitiveness agenda». *European Urban and Regional Studies*, núm. 21 (1), p. 4-20.
- KNICKEL, K.; RENTING, H. (2000). «Methodological and conceptual issues in the study of multifunctionality and rural development». *Sociologia Ruralis*, núm. 40 (4), p. 512-518.
- LEE, J.; ARNASON, A.; NIGHTINGALE, A.; SHUCKSMITH, M. (2005). «Networking: social capital and identities in European rural development». *Sociologia Ruralis*, núm. 45 (4), p. 269-283.
- LOWNDES, V. (2004). «Getting on or getting by? Women, social capital and political participation». *The British Journal of Politics & International Relations*, núm. 6 (1), p. 45-64.
- MARSDEN, T. (1990). «Towards the political economy of pluriactivity». *Journal of Rural Studies*, núm. 6 (4), p. 375-382.
- MARSDEN, T.; LOWE, Ph.; WHATMORE, S. (1990). *Rural restructuring: global processes and their responses*. Londres: David Fulton Publishers Ltd.
- MIDGLEY, J. (2006). «Gendered economies: transferring private gender roles into the public realm through rural community development». *Journal of Rural Studies*, núm. 22 (2), p. 217-231.
- MINISTERIO DE MEDIO AMBIENTE, MEDIO RURAL Y MARINO (MARM) (2011). *Diagnóstico de la igualdad de género en el medio rural*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente, Medio Rural y Marino.

- MOMSEN, J. H. (1989). «Género y agricultura en Inglaterra». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, p. 115-130.
- MONLLOR, N. (2013). «La nova pagesia: vers un model agrosocial». *Quaderns Agraris*, núm. 35, p. 7-24.
- MORRIS, C.; KIRWAN, J. (2011). «Ecological embeddedness: an interrogation and refinement of the concept within the context of alternative food networks in the UK». *Journal of Rural Studies*, núm. 27 (3), p. 322-330.
- MORRIS, C.; LITTLE, J. (2005). «Rural work: An overview of women's experiences». A: LITTLE, J.; MORRIS, C. (coord.). *Critical studies in rural gender issues*. Aldershot: Burlington: Ashgate, p. 9-26.
- MOSS, L. A. G. (2006). «The amenity migrants: ecological challenge to contemporary Shangri-La». A: MOSS, L. A. G. (ed.). *The amenity migrants seeking and sustaining mountains and their cultures*. Wallingford: CAB International, p. 3-26.
- MURDOCH, J. (2000). «Networks. A new paradigm of rural development?». *Journal of Rural Studies*, núm. 16 (4), p. 407-419.
- PALLARÈS-BARBERÀ, M.; TULLA, A. F.; VERA, A. (2004). «Spatial loyalty and territorial embeddedness in the multi-sector clustering of the Berguedà in Catalonia (Spain)». *Geoforum*, núm. 35 (5), p. 635-649.
- PALLARÈS-BLANCH, M.; PRADOS VELASCO, M. J.; TULLA, A. F. (2014b). «Naturbanization and urban-rural dynamics in Spain: case study of new rural landscapes in Andalusia and Catalonia». *European Countryside*, vol. 6, núm. 2, p. 118-160.
- PALLARÈS-BLANCH, M.; TULLA, A. F.; CASELLAS, A.; VERA, A. (2014a). «Entre premios y recortes: el zigzagueante proceso de empoderamiento de las mujeres rurales». *Biblio 3W: Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XIX, núm. 1057 (5-01-2014). 18 p.
- PALLARÈS-BLANCH, M.; TULLA, A. F.; VERA, A. (2015). «Environmental capital and women's entrepreneurship: A sustainable local development approach». *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, vol. 10, núm. 3, p. 133-146.
- PANIAGUA, A. (2002). «Urban-rural migration, tourism entrepreneurs and rural restructuring in Spain». *Tourism Geographies*, núm. 4 (2), p. 349-371.
- PDMRC (2013). *Programa de dones del món rural i marítim de Catalunya 2013-2015*. Barcelona: Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural. Generalitat de Catalunya.
- PLOEG, J. D. VAN DER; RENTING, H.; BRUNORI, G.; KNICKEL, K.; MANNION, J.; MARSDEN, T.; ROEST, K. DE; SEVILLA-GUZMÁN, E.; VENTURA, F. (2000). «Rural development: from practices and policies towards theory». *Sociologia Ruralis*, núm. 40 (4), p. 391-408.
- PRADOS, M. J. (2005). «Territorial recognition and control of changes in dynamic rural areas». *Journal of Environmental Planning and Management*, núm. 48 (1), p. 65-83.

- PRADOS, M. J. (2009). «Conceptual and methodological framework of naturbanization». A: PRADOS, M. J. (ed.). *Naturbanization: new identities and processes for rural-natural areas*. Londres: Taylor & Francis Group, p. 11-28.
- SEMPERE, J.; TULLA, A. F. (2008). «El debat teòric sobre el periurbà i la concreció d'un planejament urbanístic en un entorn complex: el cas de Barcelona i Toulouse». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 52, p. 125-144.
- SHORTALL, S. (2008). «Are rural development programmes socially inclusive? Social inclusion, civic engagement, participation, and social capital: Exploring the differences». *Journal of Rural Studies*, núm. 24 (4), p. 450-457.
- SHUCKSMITH, M. (2000). «Endogenous development, social capital and social inclusion: perspectives from LEADER in the UK». *Sociologia Ruralis*, núm. 40 (2), p. 208-219.
- (2010). «Disintegrated rural development? Neo-endogenous rural development, planning and place-shaping in diffused power contexts». *Sociologia Ruralis*, núm. 50 (1), p. 1-14.
- SHUCKSMITH, M.; CAMERON, S.; MERRIDEW, T.; PICHLER, F. (2006). *First European quality of life survey: urban-rural differences*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- SOLANA, A. M. (2008). «El encanto de lo rural, los términos del debate sobre la emigración hacia áreas rurales desde la geografía británica y las contribuciones españolas. Un estado de la cuestión». *Biblio 3W: Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XIII, núm. 776 (25-02-2008).
- SOLÉ, A.; GUIRADO, C.; SOLANA, A. M. (2012). «Cambios en la dinámica demográfica y migratoria del Pirineo catalán. Análisis sociolaboral de la población extranjera». *AGER: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, núm. 12, p. 51-90.
- STENBACKA, S.; TILLBERG MATTSSON, K. (2009). «Gendered social capital: exploring the relations between civil society and labour market». A: ÁRNASON, A.; SHUCKSMITH, M.; VERGUNST, J. (ed.). *Comparing rural development: Continuity and change in the countryside of Western Europe*. Surrey: Ashgate, p. 73-100.
- TELLO, E. (2006). «La transformación del territorio antes y después de 1950: un lugar de encuentro interdisciplinar para el estudio del paisaje». *Áreas: Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 25, p. 5-11.
- THUESEN, A. A. (2009). «Is LEADER elitist or inclusive? Composition of Danish LAG boards in the 2007-2013 rural development and fisheries programmes». *Sociologia Ruralis*, núm. 50 (1), p. 31-45.
- TOLÓN-BECERRA, A.; LASTRA-BRAVO, J. (2010). «Planning and neo-endogenous model for sustainable development in Spanish rural areas». *International Journal of Sustainable Society*, vol. 2, núm. 2.
- TULLA, A. F. (1991). «Women and family farms in Catalonia». *Iberian Studies*, núm. 20 (1 & 2), p. 62-80.
- (1994). *Procés de transformació agrària en àrees rurals de muntanya: Les*

explotacions de producció lletera com a motor de canvi a les comarques de la Cerdanya, el Capcir, l'Alt Urgell i el Principat d'Andorra. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.

- TULLA, A. F. (1997). «La Cerdanya: Dues realitats en un únic espai. A: DOMINGO, J.; MALLART, L. (ed.). *A l'entorn de la frontera*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, p. 83-104.
- TULLA, A. F.; PALLARÈS-BARBERÀ, M.; VERA, A. (2009). «Naturbanization and local development in the mountain areas of the Catalan Pyrenees». A: PRADOS, M. J. (ed.). *Naturbanization: new identities and processes for rural-natural areas*. Londres: Taylor & Francis Group, p. 75-92.
- UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: our common future*. Oslo, Noruega: UNGA, Development and International Co-operation: Environment.
- VENTURA, F.; MILONE, P.; PLOEG, J. D. VAN DER (2010). «Understanding rural development dynamics». A: MILONE, P.; VENTURA, F. (ed.). *Networking the rural: The future of green regions in Europe*. Assen: Van Gorcum, p. 1-29.
- VERA, A.; BADIA, A.; TULLA, A. F. (2011). «Desarrollo local en el Pirineo Catalán: impulso económico y uso sostenible del territorio». *Finisterra: Revista Portuguesa de Geografia*, vol. XLVI, núm. 92, p. 9-27.
- VERHEUL, I.; UHLANER, L.; THURIK, R. (2005). «Business accomplishments, gender and entrepreneurial self-image». *Journal of Business Venturing*, vol. 20, p. 483-518.
- WHATMORE, S. (1991). *Farming women: gender, work and family enterprise*. Londres: Palgrave Macmillan.
- (1994). «Theoretical achievements and challenges in European rural gender studies». *Rural Gender Issues: European Perspectives on Rural Development*, sèrie 2.